

ОСИГУРИТЕЛЕН СТАЖ И СРОДНИ ИНСТИТУТИ ПРИ ПРИЗНАВАНЕ НА НЯКОИ ВИДОВЕ ОБЕЗПЕЧЕНИЯ

Доц. д-р Галина Йолова

Въвеждането и установяването на института на осигурителния стаж и дефинирането му като базисен правноосигурителен факт е законова хипотеза със значимост в теорията и законодателството в няколко основни насоки, а именно:

- 1) Самостоятелното му юридическо конструиране за разлика от използваното в старото осигурително законодателство понятие трудов стаж е базисно при установяване и на други осигурително-правни институти. Както е имало случай да се отбележи¹, понятието трудов стаж, като отчита единствено и само работата по трудово правоотношение и в този смисъл, касае единствено и само работници и служители, е крайно неприемливо за използване в осигурителното право. Трудовият стаж не отчита спецификата на осигурителното правоотношение и свързаните с него и затова – релевантни осигурителноправни периоди по внасяне на дължимите по линия на осигуряването вноски².
- 2) Отразява периодите на съществуване на осигурително правоотношение, в смисъл, че придава статут на осигуреност на определени категории лица.
- 3) Безусловна предпоставка е за получаване на краткосрочни осигурителни плащания, изискващи наличие на минимален осигурителен стаж.
- 4) Определя размера на контрибутивните пенсии кумулативно с критерия осигурителен доход и не на последно място.
- 5) Има значение по повод предоставяне на някои неконтрибутивни плащания на нива на изискуем минимален осигурителен стаж.

В посочения смисъл и това изследване има за **предмет** да анализира някои специфични хипотези на отстъпление от прилагане на общия осигурително правен институт, в аспекта на тълкуването му по линия на дължимост и изискуемост на определени осигурителни обезпечения.

---

¹ Средкова, Кр. Осигурително право. Четвърто преработено и допълнено издание. С., 2012, с. 233.

² За съпоставката между трудов и осигурителен стаж е имал случай да се произнесе и ВАС-Р.№5875-04-IV/2004 г.

В рамките на изясненото понятие и **целта** на тази статия, предвид характерни законови несъвършенства, налагащи стеснени хипотези на прилагане института на осигурителния стаж, следващи от особености в техниката на законната хипотеза, е да се доразвият характерни предложения за усъвършенстване на осигурителните норми.

1. Характеристика, белези и елементи на осигурителния стаж

В най-общ смисъл, а и предвид опита за легална дефиниция (чл. 37, ал. 1 НПОС) терминът осигурителен стаж се определя като период от време, през кое-то осигуряваното лице е престирило работна сила по трудово или приравнено към него правоотношение, като едновременно с това е внасяло или дължало осигурителни вноски. Досежно самоосигуряващите се това е периодът на внесените осигурителни вноски по периоди и категории рискове.

Независимо дали е в един от двата си основни вида³ - осигурителен стаж на работници и служители (максимално широк като обем и предоставящ всички видове осигурителни плащания и престации) и осигурителен стаж на самоосигуряващите се (предоставящ съответно ограничен обем на получаваните пенсии, съответен и на ограничения обем рискове за които тези лица са осигурени) е важно да уточним, че същият предполага кумулативна взаимна обвързаност на два елемента, а именно - **работа по служебно или трудово правоотношение и внесени, респ. дължими осигурителни вноски.**

В този смисъл за осигурителен стаж се зачитат следните периоди от време:

1. Времето, през което лицата са работили при пълното законоустановено за тях работно време. Когато лицето е работило при непълно работно време, осигурителният стаж се зачита пропорционално на законоустановеното за него работно време, ако са внесени или са дължими осигурителни вноски върху съответната пропорционална част от минималната работна заплата.
2. Времето, през което са внесени или дължими осигурителните вноски върху полученото, начисленото и неизплатеното, както и неначисленото възнаграждение, но не по-малко от минималния осигурителен доход за съответната професия, както и времето, за което са внесени дължимите осигурителни вноски от самоосигуряващите се лица. За лицата, за които не е определен минимален осигурителен доход и са работили при пълното законоустановено за тях работно време, ако са внесени или са дължими осигурителни вноски върху полученото възнаграждение, но върху

---

³ Мръчков, В., Ат. Василев, Ил. Шотлеков, Ем. Мингов. Коментар на Кодекса на задължителното обществено осигуряване. Труд и право, С., 2000, с. 64-74.

не по-малко от минималната работна заплата за страната. Ако лицето е работило при непълно работно време, осигурителният стаж се зачита пропорционално на законоустановеното за него работно време, ако са внесени или дължими осигурителни вноски върху съответната пропорционална част от минималната работна заплата.

По повод този втори елемент на понятието, обаче, са допуснати две законови изключения:

- 1) Когато са се дължали осигурителни вноски, но те не са внасяни редовно от осигурителя, въпреки, че осигуреният е платил припадащата му се част. В този случай времето се признава за осигурителен стаж, въпреки нередовността на осигурителя.
- 2) Когато дължимите осигурителни вноски се внасят в един по-късен момент. В този случай периодът, за който са внесени, се признава за осигурителен стаж, но към момента на отпускане на пенсията.

При това законодателят изрично и лимитативно чрез техниката на законната фикция посочва периоди, които се признават за осигурителен стаж, независимо от отсъствието на един от двата елемента на института и касаещи или отсъствие на реално положен от осигурения труд или невнасяне, респ. дължимост на осигурителни вноски. Тези периоди съответно са:

1. Времето на платен и неплатен отпуск за отглеждане на дете.
2. Времето на платените и неплатените отпуски за временна неработоспособност, за отпуск за бременност и раждане и при осиновяване на дете от 2 до 5-годишна възраст, на неплатения отпуск до 30 работни дни през една календарна година.
3. Времето, през което лицето е получавало обезщетение за безработица.
4. Времето, през което самоосигуряващите се лица, които се осигуряват за инвалидност поради общо заболяване, старост и смърт и за общо заболяване и майчинство, са получавали парични обезщетения за временна неработоспособност, бременност и раждане и отглеждане на малко дете и при осиновяване на дете от 2 до 5-годишна възраст и периодите на временна неработоспособност, бременност и раждане и за отглеждане на малко дете и при осиновяване на дете от 2 до 5-годишна възраст, през които не са имали право на парично обезщетение.
5. Времето, през което лицето не е работило поради незаконно недопускане или отстраняване от работа, или когато е отстранено и впоследствие възстановено на работа по реда, определен в специални закони или е било без работа поради уволнение, което е признато за незаконно от компетентните органи - от датата на уволнението до възстановяването на

работа, но не по-късно от 14 дни от влизането в сила на акта, с който се признава незаконността на уволнението от съответния компетентен орган; времето, през което уволненият поради задържане от органите на властта е останал без работа, но не е бил привлечен като обвиняем, или е бил оправдан, или наказателното производство е било прекратено, или наложеното наказание лишаване от свобода е признато по съответния ред за неоснователно наложено поради това, че не е извършил деянието или че извършеното деяние не съставлява престъпление.

6. Времето, през което трудоустроеното лице не работи, тъй като не му е предоставена подходяща работа от осигурителя съобразно предписанието на здравните органи; за този период се внасят осигурителни вноски за сметка на осигурителя върху полагащото се обезщетение.
7. Времето, през което лицето е получавало обезщетение е по Кодекса на труда, Закона за държавния служител и Закона за висшето образование.

2. Сродни осигурителноправни институти при някои хипотези на осигурителни плащания

Дифинирано като специална спрямо общата хипотеза, от една страна, е въвеждане изискването за наличие на **т. нар. действителен стаж**, изискуем при дължимост и съответно - получаването на определни контрибутивни или неконтрибутивни пенсии, по-специално:

- 1) пенсията за осигурителен стаж и възраст в по повод получаването ѝ в т.нар. намален размер, дължима при наличие на 15 г. действителен стаж (чл. 68, ал. 3 КСО) и
- 2) категорията персонални пенсии във вида пенсия за многодетни майки и пенсия за гледане на инвалид.

Видно е, че това сравнително ново понятие се поставя като изискване по отношение на персоналните пенсии, докато за контрибутивните, с изключение на пенсията в намален размер е в сила изискването за осигурителен стаж въобще, включително и с признати осигурителни периоди без действително реализиране на труд.

Понятието действителен стаж е легално дифинирано в НПОС (§ 2, изм. - ДВ, бр. 84 от 2009 г.) като „действително изслуженото време по трудово или служебно правоотношение, времето, през което лицето е работило без трудово правоотношение, както и времето, през което лицето изцяло се е осигурявало за своя сметка“.

Законово установените въз основа класификацията на нормата хипотези са три и касаят:

- 1) Действително отработено по трудово, служебно или приравнено на тях правоотношение време, без фикциите по признаване на допълнителни периоди. Видно е, че хипотезата отчита единствено и само реално отработеното време, респ. количеството труд и не касае на практика състоянието на осигуреност или релевантен осигурителноправен статут на субекта към момента на получаване на осигурителното плащане.
- 2) Периодите на работа без трудово правоотношение, където наетият следва да е получавал възнаграждение в размер на или над минималната месечна работна заплата, установена за съответния календарен период, но не повече от срока на договора. Досежно посочената категория лица е и въведената законова техника за изчисляване на стаж (чл. 38, ал. 5 и 6 НПОС), предвиждаща времето, през което лицата полагат труд без трудово правоотношение и получават месечно възнаграждение, равно или по-голямо от една минимална месечна работна заплата за страната, след намаляване с разходите за дейността, за което са внесени или са дължими осигурителни вноски, се зачита за един месец осигурителен стаж, но за не повече от срока на договора. Тук се въвежда и уточнението, предвиждащо, че на лице, работещо без трудово правоотношение и подлежащо на осигуряване, осигурителният стаж за работа без трудово правоотношение се определя, като полученото възнаграждение след намаляването с разходите за дейността се раздели на среднодневната минимална работна заплата за страната.
- 3) Периодът на самоосигуряване досежно месеците и годините на внасяне на осигурителни вноски по периоди и категории рискове.

Въвеждането на понятието и признаването му по линия на тълкуването в посочените аспекти поражда няколко конкретни проблема, касаещи фактическите състави по получаване на контрибутивни, респ. неконтрибутивни плащания. Това е особено подчертано **при пенсията за осигурителен стаж и възраст**. Въведена като класическа хипотеза на контрибутивна пенсия, същата възниква в качеството си на потестативно право при точно определен фактически състав, касаещ приоритетно и основно кръга задължително осигурени лица и представляващо тяхна базисна и емблематична форма на осигурителна обезпеченост. Уредена в текстове чл.чл. 68 – 70а и § 5-8 от КСО, както и чл. 15 – 21а от Наредбата за пенсиите и осигурителния стаж, тя се типизира със следните основни моменти:

- основание за пораждането ѝ е трайно установена неработоспособност, по отношение на която съществуват две основни презумпции – отсъствие на очаквано възстановяване и законова презумпция за възраст, функционална на нейното настъпване, респ. причиняване;

- изплащането ѝ касае продължителен, неопределен период от време, съществуващ в границите от настъпването на осигурителния случай до смъртта на осигуреното лице;
- използва специфични диференциращи критерии, отсъстващи като предикат при дифинирането на останалите пенсии, а именно - възраст и пол на осигурените лица.

Предпоставките за пораждане право на пенсия за стаж и възраст са три:

1) състояние на осигуреност на съответното лице – в посочения смисъл субекти на правото на пенсия са всички задължително осигурени лица, респ. кадрови военнослужещи, офицери, сержанти и граждански лица по Закона за МВР и Закона за изпълнение на наказанията; 2) навършване на определена възраст - съгласно този критерий право на пенсия за осигурителен стаж и възраст се придобива при навършване на възраст 63 години за мъжете и 60 години за жените; принципно е възприето, посочената възраст да се увеличава от 31 декември 2011 г. с 4 месеца за жените и мъжете до достигане на 63-годишна възраст за жените и 65-годишна възраст за мъжете; 3) минимално установен като изискване осигурителен стаж, който съответно е 34 години за жените и 37 години за мъжете. От 31 декември 2011 г. е предвидено този стаж да се увеличава от първия ден на всяка следваща календарна година с 4 месеца за жените и мъжете до достигане на 37 години за жените и 40 години за мъжете.

Отсъствието на посочените условия е предпоставка за получаване на пенсия в т. нар. минимален размер. Последната се определя като сума в случай, че сборът от продължителността на осигурителния стаж и възрастта е по-малък от изискуемия, но осигуреното лице има 15 години действителен стаж и навършване на 65-годишна възраст за мъжете и жените. От 31 декември 2011 г. изискуемата възраст следва да се увеличава от първия ден на всяка следваща календарна година с 4 месеца до достигане на 67 години.

В отклонение от общите правила кадровите военнослужещи, държавните служители по Закона за Министерството на вътрешните работи и по Закона за изпълнение на наказанията, държавните служители по Закона за пощенските услуги, държавните служители, осъществяващи дейността по охрана на съдебната власт по Закона за съдебната власт, следователите и младши следователи придобиват право на пенсия при уволнение, независимо от възрастта им, при 27 години осигурителен стаж, от които две трети да са действително изслужени на кадрова военна служба, респ. като държавни служители по посочените закони.

В посочения смисъл въвеждане изискването на за действителен стаж, при отсъствие на предпоставките за получаване на пенсия в пълен размер, и по-конкретно – отсъствието на адекватен осигурителноправен статут, ни се струва

сериозно отстъпление от самостоятелността на институтите на осигурителното право. Отчитането на практика единствено и само трудовоправната хипотеза на простиране на работна сила, съставлява механизъм за получаване на контрибутивно плащане при отсъствие на предикатните за последното и изтъквани като приоритетни при получаване на осигурителни обезпечения елементи – по-конкретно контрибутивност и предварително участие на лицето в набирането на осигурителни вноски.

От друга страна, изискването за действителен стаж се предполага като изискуем при неконтрибутивните пенсии (за многодетни майки и гледане на инвалид), при условие, че същите са с оглед на същността си неконтрибутивни плащания, за които е важно да подчертаем следните моменти, а именно: принципно не предполагат предварително наличие на трудово, служебно и съответно осигурително правоотношение, респ. статут на осигуреност на правоимащите субекти, предвид отсъствието на типични за пенсиите, свързани с трудова дейност показатели /осигурителен стаж, възраст, категории труд/, техният размер се определя във фиксиран спрямо социалната пенсия за старост процент и средствата за предоставянето им са за сметка на републиканския бюджет и се изплащат от фонд “ Пенсии, несвързани с трудова дейност”.

Пенсия за многодетни майки се предоставя, ако по отношение на лицето са изпълнени следните условия:

- 1) навършени 65 години;
- 2) годишен доход на член от семейство по-малък от сбора на гарантирания минимален доход, установен за страната за последните 12 месеца;
- 3) **най-малко 3 - години действителен осигурителен стаж.**

От друга страна, персонална пенсия за гледане на инвалид се отпуска при предпоставките:

- 1) гледаният от лицето болен член на семейството за целия 10-годишен период е бил инвалид с намалена работоспособност над 90 на сто, който постоянно се е нуждаел от чужда помощ – последното се установява с решение на ТЕЛК (НЕЛК), удостоверяващо, че болният за целия 10-годишен период е бил инвалид с трайно намалена работоспособност, вид и степен на увреждане над 90 на сто, който постоянно се е нуждаел от чужда помощ;
- 2) правоимащият има годишен доход на член от семейство по-малък от сбора на гарантирания минимален доход, установен за страната за последните 12 месеца, както и
- 3) **3-годишен действителен осигурителен стаж.**

Видно е, че и при двата вида персонални пенсии въвеждането на изискването за действителен стаж е порочно поне в две аспекта:

- 1) отстъпление е от принципа за неконтрибутивност и дискриминира по линия на утежняващите условия получаването им за разлика да речем от социалната пенсия за старост;
- 2) от друга страна, предвид социалната значимост на функциите на получаващите ги лица е неоправдано изискването за действителен, а не за осигурителен стаж, приспаднат в рамките на законовата фикция със съответните периоди, вкл. и напр. периодите за отглеждане на малко дете, за бременност и раждане.

Понятие, на което се придава релевантност при отпускане на пенсия и използвано от законодателя, е и **понятието „учителски стаж“**. Въведено в текста на чл.19 НПОС понятието е дефинирано като осигурителният стаж, положен на учителска или възпитателска длъжност в учебни и възпитателни заведения, като се приема, че за учителски стаж се счита и осигурителният стаж на директорите и заместник-директорите на учебни и възпитателни заведения, ако те са изпълнили пълната норма задължителна преподавателска работа.

Учителски стаж е и осигурителният стаж на лицата, заемащи длъжности по списък, утвърден от министъра на образованието и науката, съгласуван с управителя на НОИ, ако отговарят на изискванията за заемане на длъжността учител или възпитател, съобразно придобитото образование, професионална квалификация и правоспособност и са изпълнили пълната норма за задължителна преподавателска работа. При това за учителски стаж законодателят зачита и осигурителния стаж, положен след 1 януари 2007 г. на длъжността „възпитател“ в домовете за деца, лишени от родителска грижа, и осигурителният стаж, положен след 1 януари 2008 г. на длъжността „възпитател“ в останалите специализирани институции за предоставяне на социални услуги за деца или в други места за предоставяне на социални услуги в общността, както и осигурителният стаж, положен след 1 януари 2009 г. на длъжността „педагог“ или „възпитател“ в домовете за медико-социални грижи за деца и в детските ясли.

Понятието е специална хипотеза досежно пенсията за осигурителен стаж и възраст, като въвежда специфицирани, допълнителни критерии, а именно – заемана длъжност, контрибутивност и гранична нормативна заетост в границите на нормата за задължителна преподавателска натовареност. Корелативно същата влияе и на механизма на изчисляване на стажа, като е предвидено осигурителният стаж за времето до 31 декември 2008 г. на лекторите-преподаватели, които работят по трудово правоотношение в едно или повече учебни заведения, в читалища или други организации, да се определя, като за един месец осигурителен стаж се зачита ка-

лендарният месец, през който са изработени най-малко 75 часа, а във висшите училища - 50 часа, и са внесени или дължими осигурителните вноски върху не по-малко от минималния осигурителен доход за съответната професия по основната икономическа дейност на осигурителя. Когато са изработени по-малко от 75, съответно 50, часа, общият брой на изработените часове се разделя на 3, съответно на 2, и осигурителният стаж се зачита в дни, ако са внесени или дължими осигурителните вноски върху не по-малко от минималния осигурителен доход за съответната професия по основната икономическа дейност на осигурителя, съобразно зачетеното за осигурителен стаж време. За времето след 1 януари 2009 г. осигурителният стаж се зачита по чл. 9 КСО, съобразно сключеният договор.

Считаме хипотезата за сравнително оправдана и модифицираща общите предпоставки на осигурителния стаж, съобразно спецификата на осъществяваната дейност, а и допълваща обезпеченията, предоставяни по линия на допълнителното осигуряване. В посочения смисъл е изрично предвидено на лицата, придобили право на пенсия при посочените условия да се изплаща срочна пенсия за ранно пенсиониране в намален размер от Учителския пенсионен фонд до навършване на възрастта по чл. 68, ал. 1 КСО, като след навършване на тази възраст пенсията им за осигурителен стаж и възраст се изплаща в пълен размер от фонд „Пенсии“. Видно е, че посочената хипотеза се явява допълнително кумулиращо понятие, касаещо предоставяне на обезпечения по допълнителното пенсионно осигуряване и – съответно разширяващо комплекса на осигурителната обезпеченост на пенсионираното лице.

3. Заключение

Анализът на механизма по прилагане на осигурителния стаж в рамките на това изследване ни дава основание да посочим средните **по-характерни изводи**:

- 1) налице е сериозно отстъпление от института на специализирания стаж и то по отношение на класическа контрибутивна пенсия, която очевидно се предоставя единствено при реално изпълнение на трудова функция без осигуреност на субекта и предварителното участие в системата за обезпеченост;
- 2) наблюдава се неоснователно изискване за контрибутивност при дължимост на иначе неконтрибутивни плащания и то при ситуации, при които е очевидно в чисто практически смисъл невъзможност за престоиране на труд;
- 3) констатира се специфициране на стажа досежно особена категория заети лица на ниво разширяване обема на осигурителните престации в особени хипотези на признаване и дължимост.

Посочените констатации в противоречивата като цяло , а видно е и като приложение уредба ни дават основание за следните **предложения де леге ференда**, а именно:

- 1) относно пенсия за стаж и възраст да бъде възстановен стария текст на нормата, изискващ наличие на действителен, но в рамките на общия осигурителен стаж,
- 2) по отношение на посочените неконтрибутивни пенсии да се постави условието за минимален тригодишен осигурителен стаж, ползващ законната фикция по придаване релевантност и на приравнените периоди.

Така би се постигнала в максимална степен законното изискване за равенство в категориите на получаващите плащанията лица, а и като цяло – отстояване прокламираните и стоящи в основата на осигурителното законодателство принципи на солидарност, взаимопомощ и обществена закрила.

Използвана литература

1. Мръчков, В., Ат. Василев, Ил. Шотлеков, Ем. Мингов, Коментар на Кодекса на задължителното обществено осигуряване. Труд и право, С., 2000, с. 64-74.
2. Средкова, Кр. Осигурително право. Четвърто преработено и допълнено издание. С., 2012, с. 233.

SOCIAL SECURITY LENGTH OF SERVICE AND RELATED INSTITUTES IN RECOGNIZING CERTAIN KINDS OF SECURITY

Assoc. Prof. Dr Galina Yolova

Abstract

The article analyzes the specifics of determining and recognizing social security length of service in accordance with the principles of the general and the special legal system. In the aspect of its difference from the length of employment there are drawn basic aspects of definition and its specific features with regard to its nature, recognition by period and significance in view of principal security considerations. Specifically, there is an emphasis on the recognition of the length of service with regard to certain special hypotheses on the provision of the long-term pension payments, and also in view of specific categories of non-contributory pension schemes. With regard to the latest changes in the legal framework there is made a parallel between the general institute of social security length of service and the introduction of the requirement for the so-called real length of service, concerning particular kinds of non-contributory consideration, and the concept of teacher's length of service, connected with the pension for length of service and age, in view of which there are drawn specific conclusions and recommendations on improving the texts and principles connected with it.

Keywords: *social security length of service, real length of service, teacher's length of service, pensions.*